

В. І. Наулко

Купецтво

КУПЕЦТВО – станова група, яка займалася *торгівлею*. К. виникло в період розпаду первіснообщин. ладу, набуло розвитку за рабовласництва та феодалізму. На тер. сучас. України перші згадки про К. належать до поч. н. е., коли на її землях велася жвава торгівля між грец. колоніями та скіф. союзами племен. Як соц. стан К. почало формуватися з розвитком товар. виробництва. Уже у період Київ. Русі з'явилися купці-професіонали, міські торговці, пов'язані з внутр. та зовн. торгівлею. Тому К. поділяли на місцеве (мешканці міст, які займалися торгівлею, лихварством і мали підтримку князів. влади) та «гостей» (верхівка К., виступала кредиторами князів і феодалів, займалася лихварством, підпорядковуючи дрібних торговців, проводила торг. операції з ін. містами та країнами). Араб. географ Ібн Хордадбех засвідчив, що руські купці («гості») доходили у 9 ст. від Києва до Багдада. Торгівлю спочатку поєднували з дружин. походами; купці тих часів нагадували озброєних і готових до захисту воїнів. Під час князів. міжусобиць К. було знач. соц. силою. Торгівлю називали «гостьба», місця торгівлі – «погости». У Ки-їв. Русі об'єднання корпорацій «гостей» відомі від 12 ст. У 16–17 ст. це були корпорації «сукон.» та «гостин.» сотень. «Посадських» людей також поділяли на майнові категорії: кращі, середні й молодші (від 16 ст. – «першостаттейні», «середньостаттейні» і «незаможні»). Через Україну проходили важливі торг. шляхи транзит. торгівлі між містами Європи та Сходом (Осман. імперією, Персією). Королів. привілеї нормували кількість яток, купців сукном. Найбільш важливим для розвитку міст було право складу, яке першим отримав 1379 Львів. Також володарі надавали містам дозвіл на проведення ярмарків, на які прибувало К. як із прилеглих земель, так і віддалених. Купці Львова першими отримали 1425 королів. привілеї на звільнення від сплати мит. Не менш важливими для купців були привілеї на закладення у містах ваги, еталонів об'єму, довжини, які повинен був перевіряти воєвода (1420). Велике значення для міст мали й привілеї на утримання при магістратах перекладачів, через яких іноз. купці вели торгівлю. Останнім заборонялося продавати товар безпосередньо один одному. У більших містах для перебування прибулих купців відводили певні місця. Торг. каравани, купці з міст України добиралися до Сирії, Єгипту. У зх. напрямку через протегування купців Кракова купці з міст України не мали права везти товари далі Руського, Волин. воєводств. У середньовіччі К. почало обіймати осн. посади в

органах міського самоврядування. Купец. верхівка об'єднувалася з феодалами, брала в оренду панські маєтки і використовувала працю кріпаків, поєднувала торг. і лихвар. операції з підприємництвом. Водночас діяльність К. у впровадженні торгівлі на території України підлягала дедалі більшій феод. регламентації шляхом застосування митної системи, дорож. примусу і т. зв. склад. права, тобто можливостей продажу товару лише в місцях, які користувалися таким правом. У цьому знайшов вияв торг. протекціонізм влади на користь місц. К. Подібні обмеження гальмували екон. стосунки, штучно стримуючи як зовн., так і внутр. торгівлю. Во-ни заважали купцям їздити зруч. шляхами, спрямовували їх до митниць, кількість яких постійно зростала, змушували збувати товари оптом місц. купцям. Суворі регламентації призводили до розорення знач. частини дріб. і серед. К. Водночас торг. обмеження сприяли екон. піднесенню міст, що стояли на гол. гостинцях (Києва, Луцька, Кам'янця (нині Кам'янець-Подільський) та ін.), створювали структуру для розвитку екон. зв'язків. Характер діяльності К. обумовлював накопичення в їхньому середовищі матем., геогр. та гуманітар. знань. Представники К. залишили цінні описи України; передусім це стосується відомостей про її історію до 19 ст., зібраних араб. і зх.-європ. купцями. Україна завжди посідала визначне місце у міжнар. торгівлі: крізь її терени проходили річково-мор. і суходол. торг. шляхи (Грецький, Соляний, Залозний, Дністровський, Руський та ін.), швидкими темпами зростали міста – центри торгівлі та ремісництва. Внутр. екон. зв'язки відзначалися різноманітністю. Від давньорус. часів існував актив. торг. обмін між Наддніпрянщиною і зх. укр. землями. Контакти між Києвом і Львовом, Львовом і Новгородом-Сіверським, Володимиром-Волинським і Луцьком свідчили про регулярність торг. зв'язків між різними частинами України. Гол. осередками торгівлі з країнами і містами Сх. (левантій. торгівлі) на укр. землях були у Наддніпрянщині Київ, у Галичині – Львів, на Поділлі – Кам'янець. Активні зв'язки підтримувалися з Пінськом, Мінськом, Любліном, Варшавою, Торунем. Після навали монголо-татар на укр. землях відроджувалося місц. К., насамперед у торг. сферах, пов'язаних із задоволенням нагал. життєвих потреб насел., а на Київщині – і в міжнар. торгівлі хутром. На зх.-укр. землях вагомий вплив на розвиток місц. К. справляла європ. сх. транзитна торгівля через Львів; більшість багатих купців становили торгівці сукном («суконники») – осн. товаром європ. експорту. Наприкінці 14 – на поч. 15 ст. багато міст України користувалися Маґдебур. правом. К. розвивалося прискореними темпами у зв'язку з екон. і політ. піднесенням на укр. землях. Наприкінці 15 ст. істот. вплив мала торгівля з Європою (зріс експорт зерна, худоби, лісових товарів). Важливе значення у зовн. торгівлі укр. земель 14 – 1-ї пол. 17 ст. відіграли взаємини з країнами Пд. і Сх. Укр. К. підтримувало постійні контакти з контрагентами в Константинополі, Кафі, Судаку. Значення Києва як одного з найважливіших центрів європ. торгівлі відзначав у серед. 16 ст. литов. дипломат М. Литвин. Транзит. пункти торгівлі з країнами Сх. і Пд. – Кам'янець, Володимир і Львів, К. яких перепродувало левантій. товари у Росію, Білорусь, Польщу, Німеччину. Львів, Луцьк і Кам'янець були зв'язані з ними Татар. і Молд. шляхами (купці діставалися більш безпеч.

мор. шляхами до Криму, ринків Малої Азії та Близького Сх.). У період литов. і польс. панування К. належало до різних станів. Лідером у секторі торгівлі став шляхет. стан, який мав право на безмитне вивезення на зовн. ринок влас. продукції; найбільшими експортерами були магнати. Магнат.-шляхет. К. у 16 ст. впливало на тенденції розвитку великої міжнар. і внутр. торгівлі, шляхи поступу країни. У 2-й пол. 17–18 ст. це продовжувала козац. старшина. Профес. К. із міщан відіграло другорядну роль, оскільки було витіснене з найприбутковішої європ. торгівлі магнатами і шляхтою. Активністю відзначалася верхівка правобереж. міщанства переважно привілейов. шляхет. походження. К. вдавалося захищати свої торг. права перед королів. судом. Реалізацію мануфактур. товарів (насамперед імпорт. походження) на місц. ринку здійснювали крамарі. Мобіл. частину міського К. представляла верства серед. заможності – перекупники. Торг. права ремісників регламентували статuti; це забезпечувало монопол. становище цехових майстрів у міській торгівлі, яку контролювали крамарі і перекупники. У Наддніпрян. Україну з пн.-крим. і хаджибей. озер привозили сіль чумаки (див. Чумацтво). Вибірні посади у магістратах і ратушах займали представники заможнішої частини К. У Рос. імперії серед К. виділяли кілька верств; у період [капіталізму](#) «купцями» називали представників усіх видів підприємниц. діяльності, які належали до купец. станової групи. Від 1721 замість «купецьких» засновано дві гільдії «регуляр. громадян». До 1-ї гільдії належали банкіри, крупні купці, доктори та аптекарі, ювеліри, іконописці та живописці; до 2-ї – дрібні торговці, власники «заїжджих дворів» і ремісники. 1724 у Москві гільдіями названо три шари «посад.» торг.-пром. насел. (за майновою ознакою). 1775 запроваджено систему купец. гільдій та відповід. привілеїв; насел. розділено на міщан (із капіталом менше 500 рос. руб.) і купців (понад 500 руб.). К. звільняли від фіскал. «подуш. податі», рекрут. повинності, тілес. покарань; їх поділяли на 3 гільдії. Для запису в гільдії визначено розміри капіталу (у рублях, 1775 та 1807): 3-я гільдія – 500–1 тис., від 8 тис.; 2-а – 1–10 тис., від 20 тис.; 1-а – від 10 тис., від 50 тис. Остаточно купец. стан оформлено 1785 грамотою Катерини II містам. Багатша частина укр. К. офіційно виділилася у купец. стан, увійшовши до привілейов. купец. гільдій (промисловці, зі знач. капіталами купці та банкіри, лихварі). Створення гільдій. К. було зумовлене намаганнями самодержавства зміцнити власні позиції у містах. Із розвитком капіталізму основи існування замкнутого купец. стану було зруйновано, посилювався зв'язок купец. капіталу з пром-стю та с. госп-вом, значно зросла кількість гільдій. К. В Україні 1816–59 кількість купців усіх гільдій збільшилася від 18,2 тис. до 104,4 тис. осіб. Водночас зростали суми їхніх капіталів, які використовували майже в усіх галузях промисловості та с. господарства. Створювали банки, зокрема Купец. позиковий банк у С.-Петербурзі (1754), Харків. (1865) та Одес. (1889) купец. банки. Наприкінці 18 – на поч. 19 ст. К. об'єднувало гільдій., сільс. і пром. буржуазію. Наприкінці 19 ст. купец. стан налічував бл. 68 тис. осіб із родинами (0,28 % від кількості жителів укр. земель у складі Рос. імперії). Зі скасуванням кріпацтва 1861 підірвано основи для існування К. Поступово занепали замкнуті купец. стани (1898 гільдії практично ліквідовано), зростало селян. торг.

підприємництво, відбувалася його трансформація у торг.-пром. корпорації. У 19 ст. для вступу у купец. стан сплачували грош. внески. Етніч. склад К. України був досить різноманітним. У великих торг. центрах утворилися іноз. купец. колонії. На формування К. на території України серйоз. вплив мали осілі іноз. купці (вірмени, греки, ґенуезці, італійці, євреї, хозари), яким надавали право займатися торгівлею та вступати до складу гільдій, цехів. Вони відокремлювали свій побут, мешкали ізольов. кварталами, мали відособлені торг. осередки, певні відмінності культури, зокрема вбрання. Напр., на базар. майдані Сімферополя існували окремі торг. ряди для татар, «руських», греків, вірмен. Поміт. була і територ. локалізація різноетніч. груп К. Вірм. купці відіграли важливу роль у госп. розвитку Львова, Кам'янця-Подільського, Луцька, грец. – Ніжина та Прилук (обидва – нині Черніг. обл.), італ. – Одеси та Маріуполя (нині [Донец. обл.](#)), шотланд. – Волині. Із входженням України у сферу заг.-імпер. порядків на Лівобережжі та Слобожанщині зросла роль рос. К. (Харків, Суми; Путивль, Глухів, обидва – нині Сум. обл.). Важливу роль у розвитку торгівлі в Україні відіграли євр. купці від часів Запороз. Січі. Із розвитком продуктив. сил і звільненням Пд. України вони дедалі більше пов'язували свою діяльність із чорномор. портами, де масштаби торг. операцій неухильно зростали. У зх. обл. багато євреїв також були зайняті у торгівлі (за переписом 1900, 29,4 % – у Сх. Галичині і 33,0 % – на Волині). Дискримінац. заходи рос. самодержавства щодо них набагато менше торкнулися замож. євреїв, зокрема купцям 1-ї та 2-ї гільдій дозволяли селитися у Києві. Загалом переважну більшість серед К. України становили українці, динаміка їх чисельності зростала. На поч. 20 ст. К. об'єднувало вузьке коло замож. людей міста з купец. званнями і тих, хто вступав до цього міського розряду, прагнучи уникнути деяких адм. утисків (напр., стимулом для запису євреїв до К. було звільнення від необхідності приписування у зв'язку із законом про межу осілості). Для обстоювання інтересів купці об'єднувалися у профес. організації, особливо на зх. укр. землях. 1906 у Львові проведено з'їзд укр. купців, на якому вирішено заснувати Союз галиц. і буковин. купців, однак зробити це не вдалося. 1923 у Львові створ. Союз укр. купців і промисловців (у Галичині діяло 37 філій), який обстоював права укр. купців і підприємців перед польс. владою, влаштовував торг.-пром. виставки, видавав часописи, зокрема «Торгівля і промисли». Через представниц. організації (бірж. комітети, торг.-пром. палати, з'їзди та ради), станові органи, купец. товариства й управи (зокрема в Одесі, Москві, С.-Петербурзі) К. обстоювало підприємн. інтереси, займалося доброчинністю. К. мало знач. вплив на розвиток економіки та культури України. Варто відзначити благодійну і меценат. діяльність підприємців із середовища К.: родини Яхненків, Терещенків, Харитоненків, Зайцевих, Бродських та ін. У приміщенні Рос. купец. зібрання у Києві (1882, арх. В. Ніколаєв) містилися Пролетар. будинок мистецтв (від 1919), згодом Будинок комуніст. освіти, клуб «Більшовик», Палац піонерів і жовтенят, від 1923 – Нац. філармонія України. Після встановлення рад. влади усі стани, зокрема й купецький, ліквідовано, багато його представників репресовано.

Рекомендована література

1. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельщины до мировой войны. Х., 1923. Т. 3;
2. Бровер І. М. Україна на переломі до промислового капіталізму. О., 1931. Т. 1;
3. Січинський В. Чужинці про Україну. Прага, 1942;
4. Яковцевский В. Н. Купеческий капитал в феодально-крепостнической России. Москва, 1953;
5. Борис Є. Перед п'ятдесяти роками // Календар-альм. Об'єдн. Укр. канад. підприємців і професіоналістів. Торонто; Монреаль, 1957;
6. Дружинина Е. Южная Украина в 1800–25 гг. Москва, 1970;
7. Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920–1945. Торонто; Чикаго, 1977;
8. Толочко П. Торговля Древнего Киева. Новое в археологии Киева. К., 1981;
9. Торгівля на Україні. 14 – серед. 17 ст. Волинь і Наддніпрянщина. К., 1990;
10. Гошко Ю. Промисли й торгівля в українських Карпатах. К., 1991;
11. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі. К., 1992;
12. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.). К., 1999;
13. Харченко А. В. Купецтво Харківської губернії наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.: постановка проблеми шлюбної поведінки верстви // Сторінки історії. 2011. Вип. 32.

Покликання на статтю:

Купецтво / В. І. Наулко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-51665>

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).